

Κική Καυκούλα

Ο Α. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΑΙ Η ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΠΡΟΤΥΠΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

«Ὡς ὑπουργὸς τῆς Συγκοινωνίας διεκρίθη [...] διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ νέου σχεδίου ἀνοικοδομήσεως Θεσσαλονίκης καὶ τῶν καταστραφειῶν πόλεων ἢ χωριῶν τῆς Μακεδονίας.» Με τὴ φράση αὐτὴ σε αυτοβιογραφικὸ σημεῖωμα ὁ Α. Παπαναστασίου συνοψίζει τὴ δραστηριότητά του στο ὑπουργεῖο Συγκοινωνίας στὴν τριετία 1917-20, δραστηριότητα ὄχι ευκαταφρόνητη. Ἡ τριετὴς ὑπουργία του υπῆρξε πολὺ γόνιμη σε διαρθρωτικὲς παρεμβάσεις, κάτω ἀπὸ ἐξαιρετικὰ δυσμενεῖς συνθήκες. Στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του κοινωνιολόγου Παπαναστασίου ἦταν, σύμφωνα με μαρτυρίες συγχρόνων του, τὸ αγροτικὸ ζήτημα. Κατὰ μία συγκυρία ὁμως τὸ ὄνομά του συνδέθηκε ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῆς ὑπουργίας του με πολεοποιητικὲς δραστηριότητες: τὸν ἐπανασχεδιασμὸ καὶ τὴν ἀνοικοδόμησι πόλεων ποὺ εἶχαν καταστραφεῖ ἀπὸ πυρκαγιές, δηλαδὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Σερρών. Στὸ σχεδιασμὸ τῶν οἰκισμῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἡ μέριμνα γιὰ τὴν αγροτικὴ ἀποκατάστασι συνοδεύεται ἀπὸ τὴ φιλοδοξία δημιουργίας χώρων καὶ δικτύων ποὺ παραπέμπουν σε παραστάσεις καὶ ἐμπειρίες τῆς αστικῆς ζωῆς, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ κλίμακα μικραίνει. Διαφαίνεται λοιπὸν κάποια ἀντίφασι, ποὺ θα μπορούσε σχηματικὰ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἀπόπειρα συνδυασμοῦ οικονομικῶν σχέσεων χωριοῦ καὶ χωρικῶν στοιχείων πόλης; Καὶ, ἀν εἶναι ἔτσι, τὸ στοιχεῖο αὐτὸ, οὐτοπικοῦ χαρακτήρα, εἶναι μήπως ὑπόλογο γιὰ τὴν ἀδοξὴ κατάληξι τοῦ σχεδίου; Ὁχι βέβαια. Οραματισμοὶ καὶ πραγματιστικὸ πνεῦμα συνυπῆρχαν σ' αὐτὸ τὸ ἐγχεῖρημα. Οἱ λόγοι τῆς ἐγκατάλειψῆς του μόνο στὴν ἀνατροπὴ τῶν ἀρχικῶν δεδομένων θα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν.

Ἰδρυσι νέων οἰκισμῶν, γιὰ στέγασι ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδος ἢ ἄλλες Βαλκανικὲς Χώρες, δὲν ἦταν βέβαια κάτι καινούριο γιὰ τὸ νεοελληνικὸ κράτος. Τα νέα στοιχεῖα ποὺ ἐμφανίζονται στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα εἶναι:

1. Ἀλλαγές ποὺ σχετίζονται με τὶς αἰτίες ποὺ προκάλεσαν τὴν ἰδρυσι τῶν οἰκισμῶν:

— Ἡ ἀπόφασι, ἔστω ἀτόλμη ἀρχικά, νὰ ἀποκατασταθοῦν σε δική τους γῆ οἱ ἀγρότες καλλιεργητές, ὅταν καὶ ὅπου ἡ συγκυρία σχετικὰ με τὶς μεγάλες

αγροτικές ιδιοκτησίες ήταν ευνοϊκή, σε συνδυασμό με το αίτημα της εγκατάστασης των προσφύγων.

— Η ανάγκη να ιδρυθούν όχι πόλεις με συγκεκριμένη θέση και μέγεθος αλλά ομάδες μικρών αγροτικών οικισμών σε γειτνίαση με τους αγροτικούς κλήρους.

— Τέλος, και κυρίως μετά την προσάρτηση των Νέων Χωρών, ο στόχος της κατοχύρωσης της εθνικής κυριαρχίας σε ευαίσθητες περιοχές της Ελλάδας.

2. Αλλαγές στη διάρθρωση της κρατικής μηχανής:

— Αντί των ξένων στρατιωτικών αποστολών του προηγούμενου αιώνα, το υπουργείο Συγκοινωνίας έχει ήδη από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του μια σοβαρή παρουσία στα τεχνικά έργα, επαρκή επάνδρωση και τεχνογνωσία.

3. Αλλαγές στα νομοθετικά εργαλεία:

— Τόσο η διανομή των κλήρων όσο και η αποκατάσταση σε αγροτικές κατοικίες, η οποία είναι παρακολούθημα της πρώτης, υποστηρίζονται από την απόπειρα οργάνωσης των κατοίκων των —μικρών άλλωστε— οικισμών σε συνεταιρισμούς, μέτρο που έχει την ευρεία αποδοχή της προοδευτικής σκέψης των αρχών του αιώνα. Η διαδικασία με την οποία η γη πρόκειται να αλλάξει χέρια είναι η αναγκαστική απαλλοτρίωση.

Στην εισήγηση θα εξεταστεί πρώτα η ελληνική νομοθεσία που αφορά στην ίδρυση αγροτικών οικισμών από τις αρχές του αιώνα μέχρι το 1920 και, στη συνέχεια, η ιστορία της ανοικοδόμησης των οικισμών της Ανατολικής, κυρίως, αλλά και της Κεντρικής Μακεδονίας από το υπουργείο Συγκοινωνίας το 1919-20, η οποία κρίνεται ως ιδιαίτερα προωθημένη, τόσο ως μέτρο χωροταξικής (θα λέγαμε σήμερα) πολιτικής με έντονα κοινωνικό προσανατολισμό, όσο και ως πρόταση για σχεδιασμό αστικών χώρων ως προς τα επιμέρους στοιχεία τους. Η εισήγηση υποστηρίζει ότι η διακοπή του σχεδίου στέρησε την ελληνική πολεοδομία από ένα παραδειγματικό εγχείρημα (ένα ακόμη μετά την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης) με το οποίο:

— Το κράτος θα πραγματοποιούσε μια ενεργητική παρέμβαση πολύ σοβαρού μεγέθους.

— Θα εκφράζονταν στην πράξη συγκροτημένες απόψεις για το σχεδιασμό των υλικών στοιχείων του χώρου της πόλης, διαφορετικές ως επί το πλείστον από αυτές του προηγούμενου αιώνα, ανοιχτές σε μελλοντική εκτίμηση και κριτική.

— Η σχετική τεχνογνωσία θα είχε προχωρήσει σημαντικά.

— Τέλος, κατά μία όχι απόλυτα τεκμηριωμένη εκτίμηση, η δημιουργία των οικισμών με τον τρόπο που είχε αρχικά προγραμματιστεί θα απέδιδε ευνοϊκότερες οικονομικά προϋποθέσεις για την ίδρυση και την ανάπτυξη αγροτικών συνεταιρισμών.

Στις αρχές του αιώνα ο Νόμος ΓΣΒ/1907 «Περί συνοικισμού και διανομής γαιών εν Θεσσαλία και περί ιδρύσεως Θεσσαλικού Γεωργικού Ταμείου», ορίζει ότι «εγκρίνεται ὁ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπὶ τῶν καταλλήλων τόπων συνοικισμὸς τῶν ἐξ Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, Βουλγαρίας καὶ Ρουμανίας προσφύγων ὁμογενῶν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοὺς Θεσσαλοὺς ἐγκατοίκους», καθὼς καὶ ορισμένους ἀπὸ τον Καύκασο. (Σε εφαρμογὴ του χτίστηκαν οἱ οικισμοὶ τῆς Νέας Αγγιᾶλου καθὼς καὶ τῆς Ευξεινουπόλεως στὴν ἐπαρχία Αλμυροῦ του Βόλου.) Ο νόμος ορίζει το μέγεθος του κλήρου καὶ των οἰκοπέδων, καθὼς καὶ τους ἄλλους χώρους πλὴν τῆς κατοικίας, γιὰ τους οἰκοδομοῦς θὰ πρέπει νὰ προνοεῖ τὸ σχέδιο: ἐκκλησία, σχολεῖο ἀρρένων καὶ θηλέων, κεντρικὴ πλατεία καὶ ἀγορὰ, κατοικία ἱερέως καὶ στρατιωτικὸ κατάλυμα, παντοπωλεῖο καὶ σιδηροδρόμιο, ἀκόμη ἀλώνια καὶ νεκροταφεῖο κ.ά. Κάνει διάκριση σε «ἐθνικὰ χωρία», δηλαδὴ οἰκισμοὺς εὐρισκόμενους ἢ μέλλοντες νὰ δημιουργηθοῦν σε δημόσια γῆ σε «ιδιόκτητα χωρία», δηλαδὴ τους οἰκισμοὺς των «ἐπιμόρτων καλλιεργητῶν» των ιδιωτικῶν κτημάτων.

Μετά τους Βαλκανικοὺς Πολέμους, ἡ κυβέρνησις τῶν Φιλελευθέρων θεσπίζει τὸ Νόμο 350/1914, «Περί ἐγκαταστάσεως των ἐποίκων ὁμογενῶν ἐν Μακεδονία καὶ ἀλλαχοῦ». Ο νόμος ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάστασις με μέτρα συνολικοῦ χαρακτήρα, διατηρώντας πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τον προηγούμενο (κυρίως σχετικὰ με τὴν ἀγροτικὴ ἀποκατάστασις) καὶ εἰσάγει ορισμένους νεοτερισμοὺς: α) Σ' ὅτι ἀφορὰ στὴν τεχνικὴ ἐπεξεργασία των σχεδίων των οἰκισμῶν καὶ των κατοικιών, τὰ οἰκισμῶν καὶ των κατοικιών, τὰ οἰκισμῶν ἀφορᾶ στὴν ἀρμοδιότητα του ὑπουργείου Συγκοινωνίας καὶ β) καὶ κυριότερο, σ' ὅτι ἀφορὰ στο ὀργανωτικὸ σχῆμα των οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς κοινότητος με τὸ κράτος, ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησία τῆς γῆς. Ἀκόμη θεσπίζει, χωρὶς νὰ ἐπεξεργάζεται σε λεπτομέρειες, κάποια ἀρχὴ συνεταιριστικῆς ὀργάνωσης ορίζοντας ὅτι, γιὰ τὸ χρέος του κάθε κληροῦχου εἶναι «ἀλληλέγγυα ὑπόχρεως» ὅλος ὁ συνοικισμὸς, καὶ μάλιστα με ὅλη τὴν περιουσία των μελῶν του. Ἡ κυβέρνησις των Φιλελευθέρων, ὅσο ἦταν στὴν ἀρχὴ, ρύθμισε τόσο τὰ τεχνικὰ καὶ διοικητικὰ ζητήματα που σχετίζονταν με τὴν εφαρμογὴ του ὅσο καὶ τὸ ἐπείγον θέμα τῆς διοικητικῆς ἐνσωμάτωσης τῆς Μακεδονίας, συνιστώντας τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας καὶ ορίζοντας, μετὰ ξὺ ἄλλων, τὴν ἀρμοδιότητα του Γενικοῦ Διοικητῆ, ὁ οἰοῦς ἐπρόκειτο νὰ ἔχει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν εφαρμογὴ του νόμου.

Στὴν περίοδο του ἐθνικοῦ διχασμοῦ, που ἀκολούθησε, τὰ μόνον σημαντικὰ νομοθετήματα (δύο τον ἀριθμὸ) που σχετίζονται με πολεοδομικὴς ἐπεμβάσεις, προέρχονται ἀπὸ τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης. Παρότι δεν οφείλουν τὴν πατρότητα τους στον Α. Παπαναστασίου (ὁ οἰοῦς βρισκόταν τότε στα Ἰόνια νησιά), συνδέονται ὁμως ἀμεσα με τὴν ἰδέαν που ὁ ἴδιος, ὅπως καὶ ἄλλοι σύγχρονοὶ του διανοητὴς υπεράσπισαν. Τὸ πρῶτον νομοθετήμα εἶναι τὸ Ν.Δ. 579/1916. «Περί ἀπαλλοτριώσεως ἀκινήτων δια τὴν κατασκευὴν ἔργων

Δημοσίας ωφελείας» και το δεύτερο είναι το Ν.Δ. 2466/1917, «Περί της παραχωρήσεως κτημάτων του κράτους εις καλλιεργητάς προς σχηματισμόν μικρών ιδιοκτησιών», που αφορά στο σχηματισμό μικρών οικισμών. Τα νομοθετήματα αυτά εισάγουν δύο νέα στοιχεία:

α) Την αγορά γης για πολεοδομική επέμβαση σε προαναπτυξιακές τιμές. Είναι μια διάταξη πολύ προωθημένη, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η σχετική προβληματική ολοκληρώθηκε στη Δύση (Αγγλία) στο τέλος της δεκαετίας του '30, όλο δε το εγχείρημα της ίδρυσης νέων πόλεων στην Αγγλία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στηρίχθηκε σε ανάλογη ρύθμιση.

β) Την απόπειρα σύστασης κάποιου είδους «οργανισμού» μεταξύ των κατοίκων του οικισμού, καταρχήν βέβαια με στόχους εξασφάλισης φερεγγυότητας για απόδοση του χρέους στο Δημόσιο (όπως και με τον Ν. 350/1914) και οικονομικής στήριξης και συνέχειας της παραγωγής (κάτι που ήταν ιδιαίτερα σημαντικό σε όλη εκείνη τη δεκαετία). Σε ευρύτερη προοπτική όμως παρέχονται στους συνεταιρισμούς δυνατότητες ανάληψης πρωτοβουλιών για την οικονομική και κοινωνική πρόοδο του συνόλου των κατοίκων. Και αυτό παραπέμπει, πολύ αχνά βέβαια, στους οραματισμούς για τη δημιουργία κηπουπόλεων, που ήταν στο προσκήνιο των διεθνών συζητήσεων πριν και μετά τον πόλεμο.

Η παρουσία του Α. Παπαναστασίου στο υπουργείο κατά την τριετία 1917-20 χαρακτηρίζεται καταρχήν από την κατοχύρωση της αποκλειστικής αρμοδιότητας του υπουργείου σε ζητήματα που αφορούν σχέδια οικισμών και κτιρίων με τον Ν. 1467/1918. Το υπουργείο είναι «και καθ' ύλην αρμόδιο» αλλά ήδη και κατάλληλα οργανωμένο και επανδρωμένο για να φέρει σε πέρας κάθε σχετική λειτουργία. Η ανοικοδόμηση των πόλεων Θεσσαλονίκης και Σερρών είναι το πεδίο όπου κατεξοχήν ασκείται η εκσυγχρονιστική πολιτική του υπουργείου.

Στον τομέα της ίδρυσης οικισμών για αγροτική και προσφυγική αποκατάσταση, νέες ιδέες κάνουν την εμφάνισή τους στον Ν. 1728/1919 «Περί ανεγέρσεως οικοδομών εις τας πόλεις, κώμας και συνοικισμούς της Μακεδονίας». Πρόκειται για τον ακρογωνιαίο λίθο της σχετικής νομοθεσίας, ο οποίος ασχολείται κυρίως με δύο ζητήματα:

α) Με την απαλλοτρίωση της γης για ανοικοδόμηση των οικισμών με πληθυσμό κάτω των 5.000 κατοίκων: Αν η γη ανήκει σε ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα, απαλλοτριώνεται αναγκαστικά με ταχύτατη διαδικασία, η οποία περιγράφεται λεπτομερώς. Είναι μία νέα ρύθμιση, απόρροια των ζυμώσεων της τελευταίας δεκαετίας στην ελληνική κοινωνία, όπου οι σοσιαλιστές έπαιξαν ηγετικό ρόλο. Νέα, γιατί ο Ν. 350/1914 ανέφερε μεν (μία φορά) τη λέξη «απαλλοτρίωση», δεν προνοούσε όμως για την εφαρμογή της.

β) Με τη σύσταση συνεταιρισμού από τους κατοίκους του οικισμού. Τα μέλη επιβαρύνονται «συμμέτρως» με την υποχρέωση για αποζημίωση των εκ-

τάσεων που απαλλοτριώθηκαν (όπως στον Ν. 350/1914 και στο Ν.Δ. 2466/1917 της Προσωρινής Κυβέρνησης). Ακόμη— και πιο σημαντικό— οι διαφορές που προκύπτουν μεταξύ της αξίας που είχαν τα οικοπέδα των κατοίκων στον παλιό οικισμό και αυτών που έχουν στον νέο επιλύονται μέσω του συνεταιρισμού: 'Άλλοι καταβάλλουν τη διαφορά και άλλοι αποζημιώνονται απ' αυτόν. Το τελευταίο αυτό ζήτημα είναι βέβαια το λιγότερο επεξεργασμένο, αφού αφήνεται να καθοριστεί στις λεπτομέρειές του από Βασιλικά Διατάγματα, είναι όμως φανερό ότι τον νομοθέτη τον απασχολεί το ζήτημα του αποδέκτη της υπεραξίας που δημιουργεί μια πολεοδομική επέμβαση, ο οποίος αποδέκτης δεν μπορεί να είναι άλλος από το κοινωνικό σύνολο.

Τέλος, ο νόμος προσπαθεί να καθοδηγήσει τη δόμηση σύμφωνα με ορισμένους κανόνες, απαιτώντας άδεια ακόμα και για προσωρινές κατασκευές και θεσιζοντας αυστηρές κυρώσεις για τους παραβάτες, ενώ δίνει πολύ σημαντικές εξουσίες στον Γενικό Διοικητή, ο οποίος εγκρίνει όχι μόνο το σχέδιο των κατοικιών αλλά και τα σχέδια ρυμοτομίας των οικισμών.

Τα νέα πολεοδομικά νομοθετήματα (που συνοδεύονται από όχι ασήμαντο αριθμό διαταγμάτων σε εκτέλεσή τους) θεωρούνται, και είναι, απαραίτητα καταρχήν για να στηρίξουν το σισύφειο έργο της αποκατάστασης των ντόπιων και των προσφύγων από την Τουρκία και τη Βουλγαρία. Δεν είναι όμως αρκετά. Με τη λήξη του πολέμου η κατάσταση στην Αν. Μακεδονία είναι απελπιστική. Κατά τους μετριότερους υπολογισμούς οι ζημιές φτάνουν τα 600.000.000 δρχ. ενώ οι ανθρώπινες απώλειες τις 60.000 (*Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής*, 29.10.1918). Μόνο στο νομό Σερρών υπάρχουν 79 χωριά κατεστραμμένα εντελώς και 41 εν μέρει. Είναι φανερό ότι η ισχύουσα νομοθεσία, παρότι άρτια από πλευράς γενικής σύλληψης και επιμέρους εργαλείων, είναι ανεπαρκής για την αντιμετώπιση της κατάστασης, αφού επαφίεται στη λειτουργία του ιδιωτικού φορέα, έστω και με την οικονομική και τεχνική συνδρομή του κράτους.

Η παρέμβαση του Α. Παπαναστασίου στη συνέχεια είναι ποιοτικά διαφορετική. Το υπουργείο Συγκοινωνίας αναλαμβάνει να διαγράψει και να εκτελέσει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο αποκατάστασης, όπου το κράτος θα δημιουργήσει ένα άρτιο υπόβαθρο για την ίδρυση ενός δικτύου νέων οικισμών: Ο ιδιώτης (ιδιοκτήτης ή κατασκευαστής) θα προσκληθεί να συμμετέχει μόνο στο τελευταίο στάδιο. Με υπέρβαση της ισχύουσας νομοθεσίας ο Α. Παπαναστασίου συγχροτεί αμέσως ένα επιτελείο μελετητών, κατάλληλο για να φέρει σε πέρας το έργο. Οι πληροφορίες του ημερήσιου τύπου της εποχής ανεβάζουν τον αριθμό των οικισμών σε 150 ή 160. Αποτέλεσμα της στενής συνεργασίας του Παπαναστασίου με τους επικεφαλής της ομάδας μελέτης είναι το πρόγραμμα της επιχείρησης, σαφές τόσο ως προς το τελικό αποτέλεσμα όσο και ως προς τη διαδικασία εκτέλεσης.

Το πρόγραμμα:

— Οι οικισμοί θα οριστούν κατά θέση και μέγεθος και οι εκτάσεις θα κτηματογραφηθούν και θα απαλλοτριωθούν.

— Θα γίνουν όλα τα σχέδια (από ρυμοτομικά μέχρι αρχιτεκτονικά) και η χάραξη στο έδαφος των ρυμοτομικών γραμμών και των ορίων των οικοπέδων.

— Θα γίνει η εκτέλεση των έργων υποδομής, δηλαδή ύδρευσης και οδοποιίας (των πιο απαραίτητων τμημάτων εννοείται) καθώς και η σύνδεση με τους πλησιέστερους αμαξιτούς δρόμους ή σιδηροδρομικές γραμμές.

— Θα παραγγελθούν οικοδομήσιμα υλικά και εργαλεία.

— Θα ανεγερθούν τα δημόσια κτίρια για τις επείγουσες ανάγκες.

— Θα διανεμηθούν τα οικόπεδα στους δικαιούχους, οι οποίοι θα ενισχυθούν, τεχνικά και οικονομικά, για την κατασκευή των κατοικιών τους.

Το έργο ανατίθεται στον άγγλο αρχιτέκτονα John Mawson, γιο του Thomas Mawson, ο οποίος είχε αναλάβει αρχικά τη σύνταξη των σχεδίων για την ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά. Ο John Mawson, σε άρθρο του στις 21.4.1919 στην εφημερίδα *The Balkan News*, αναφέρεται στις κατεστραμμένες πόλεις και τα χωριά της Μακεδονίας από τον Βαρδάρη μέχρι την Καβάλα, «από τα οποία τόσο πολλά δεν είναι παρά ένα όνομα στο χάρτη». Ακολουθεί μια πυρετώδης δραστηριότητα, όπου ο Mawson και η Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας (οι εφημερίδες γράφουν για 50 άγγλους μηχανικούς και 30 έλληνες) εγκαθίστανται στη Δράμα το 1919 και στη Θεσσαλονίκη το 1920, ενώ ο Α. Παπαναστασίου πηγαινοέρχεται από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη και την Αν. Μακεδονία, ενημερωνόμενος για την πορεία των σχεδίων και καθησυχάζοντας τον άστεγο πληθυσμό. Με την αποχώρηση των συμμάχων, οι οποίοι εκποιούν τις εγκαταστάσεις τους, αποφασίζεται να αγοραστούν από αυτούς οικοδομικά υλικά. Και ενώ έχει ολοκληρωθεί όχι μόνο η σχεδίαση αλλά και η χάραξη στο έδαφος της ρυμοτομίας και των οικοπέδων, εμφανίζονται κάποιες περιπλοκές. Ο ολοένα επιταχυνόμενος ρυθμός εισροής προσφυγικού πληθυσμού στον ελληνικό χώρο εμπλέκει και άλλες υπηρεσίες στη στεγαστική αποκατάσταση εκτός του υπουργείου Συγκοινωνίας. Η πτώση των Φιλελευθέρων έχει, όπως θα περίμενε κανείς, μοιραίες επιπτώσεις στη δραστηριότητα της Υπηρεσίας Ανοικοδομήσεως. Με νόμο του 1921 αυτή υπάγεται στην αρμοδιότητα του υπουργείου Γεωργίας, εντελώς ακατάλληλου για την παρακολούθηση μιας επιχείρησης αυτής της εμβέλειας.

Η συνέχεια της ιστορίας σχετικά με την τύχη του έργου που παρήγαγε η Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως δεν είναι γνωστή. Ένας αριθμός σχεδίων εγκρίθηκε από τη Γενική Διοίκηση Ανατολικής Μακεδονίας στις αρχές του 1922, αλλά κανένα δεν εφαρμόστηκε. Η εγκατάλειψη των σχεδίων της υπηρεσίας αφήνει πολλά ερωτηματικά. Οι οικισμοί αναπτύχθηκαν στην αρχική τους θέση, σύμφωνα με την εκ των ενόντων εγκατάσταση παλιών και νέων κατοίκων, την οποία νομιμοποίησαν εκ των υστέρων τα σχέδια του υπουργείου Γεωργίας, κατά τεκ-

μήριον άτεχνα. Τα αρχικά σχέδια έχουν χαθεί, εκτός ορισμένων που διασώθηκαν σε έκδοση του υπουργείου Συγκοινωνίας του 1930 και αφορούν οικισμούς του νομού Σερρών και Κιλκίς κυρίως. Υπάρχουν και ορισμένοι που ανήκουν στους νομούς Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Πέλλης. Υπογράφονται τα περισσότερα από ξένους αρχιτέκτονες: Trew, Harrison, Dejong, Hendry, Hébrard και Ντολγχοπόλοφ. Οι έλληνες μηχανικοί είναι ο αρχιτέκτων Δελλαδέτσιμας και οι Γράβαρης, Ποριώτης και Μακρής.

Πρόκειται για πεδινούς οικισμούς μικρού μεγέθους (συνήθως για 1.000-1.500 κατοίκους), χωρίς να λείπουν και μεγαλύτεροι ή πολύ μικρότεροι (300 κατοίκων). Είναι ενδιαφέρον το ότι προνοούν για δημόσια κτίρια με μεγάλη γενναιοδωρία. Όλοι σχεδόν διαθέτουν σχολείο, εκκλησία, κοινοτικό κατάστημα, χώρο αγοράς με καταστήματα (παντοπωλείο, σιδηρουργείο καταρχάς), ενώ πολλοί διαθέτουν κατοικία ιερέως και διδασκάλου, καφενείο, αποθήκη γεωργικών ειδών και, βέβαια, αλώνια και νεκροταφείο, καθώς και χώρο πράσινου με επιπρόσθετο καθορισμό των λεωφόρων που θα δενδροφυτευθούν (κατά τις διατάξεις του Ν. ΓΣΒ/1907 που διατηρήθηκαν σε ισχύ). Εκείνο όμως που προκαλεί αίσθηση είναι η ιδιότυπη ρυμοτομική τους διάταξη (κυρίως αυτών που υπογράφονται από ξένους αρχιτέκτονες), η οποία μετασχηματίζει τα απλά αυτά στοιχεία σε καθοριστικά συστατικά του αστικού ιστού. Τα δημόσια κτίρια πλαισιώνουν την κεντρική περιοχή, εύκολα αναγνωρίσιμη από την ευρύτητα και άνεση στη χάραξη των δρόμων, ενώ περιβάλλονται από κατοικίες διευθετημένες με ένα ιδιάζον οδικό δίκτυο, που προσδίνει εμφανή ιδιαιτερότητα στο σχέδιο. Η διάταξη λοιπόν των οικοπέδων και των κατοικιών δεν είναι απλό παρακολούθημα ή παραπροϊόν της αγροτικής αποκατάστασης. Ένα εύκολο αναγνωρίσιμο υπόβαθρο τεχνικών γνώσεων και μια ορισμένη ιδεολογία σχεδιασμού αποδίδουν αστικούς χώρους με χαρακτήρα και οντότητα. Πρόκειται για τον απόηχο των προτάσεων που εφαρμόστηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα στις αγγλικές κηπουπόλεις.

Η παιδιάδα των Σερρών ήταν πολύ πρόσφορη από τεχνική άποψη για τέτοιου είδους πειραματισμούς, καθώς σε πολλά σημεία ήταν *tabula rasa*. Βέβαια αυτό ακριβώς περιέκλειε και την εντελώς αντίρροπη δυναμική: η οικτρή κατάσταση των κατοίκων δεν διευκόλυνε την εφαρμογή μακρόπνοων προγραμμάτων. Ωστόσο αυτό θα μπορούσε να ξεπεραστεί (αν κρίνουμε από την αποτελεσματικότητα που επέδειξε το υπουργείο στη διαχείριση της υπόθεσης) ή, έστω, θα είχαν γίνει ορισμένες προσαρμογές στους αρχικούς στόχους. Αλλά, με την απομάκρυνση του Παπαναστασίου από το υπουργείο, η μόνη δυνατή προσαρμογή ήταν η εγκατάλειψη του σχεδίου.

Η ανοικοδόμηση των χωριών της Ανατολικής και της Κεντρικής Μακεδονίας προσέφερε μια μοναδική ευκαιρία για να δοκιμαστεί το ελληνικό κράτος σε θετικές πρωτοβουλίες έντονα παρεμβατικού χαρακτήρα. Η πραγματο-

ποίηση του σχεδίου θα απέδιδε τόσο στο επίπεδο ενός αγροτικού προγράμματος, με το οποίο υπήρχε σχέση αμοιβαίας υποστήριξης, όσο και στο επίπεδο της δημιουργίας αστικών χώρων με εσωτερική λογική και συνέχεια. Η ιστορική συγκυρία στέρξε τη δυνατότητα υλοποίησης μιας πρότασης πολύ τολμηρής, η οποία επί χρόνια αναφερόταν από τους τεχνικούς ως η μόνη αξία λόγου προσπάθεια εξαρχής σχεδιασμού οικισμών στην Ελλάδα.